

KOEGZISTENCIJA IR RELIGIN LAISV

I. Du Pri jimai

Studijuojant problem , susijusi su šaltojo karo situacijomis, beveik neišvengiamai tenka pasirinkti vien iš dviej pri jim , dažnai s lygot tyrin tojo patirties. Pastarasis gali b ti labiau neutralus arba labiau susij s su tyrin jama problema. Aš esu link s sutikti su t nuomone, kurie abejoja, ar apamai yra galima išlikti visiškai neutraliu ir objektyviu steb toju bei sprend ju tokioje jautrioje situacijoje, kurioje dabar Vakarai yra priešpasta-tyti prieš rusišk j ar kinišk j komunizm .

Mokslin je dirvoje užtinkame aps i duomen , rodan i , jog tyrin tojas negali atsipalaiduoti nuo tam tikr pasaul ži rini palyd . Susan Stebbing patikimai pasteb jo, kad kiekvienas mokslininkas, tapdamas filosofu (ar politiku, A. M.), savo specialiose studijose suranda paremian i duomen tai metafizinei teorijai, kuri jis randa patraukli kitoje plotm je ¹. Štai, kod l ir Max Weber, vienas didžiausi pastarojo šimtme io sociolog , neišvengia to paties priekaišto. Nors jis pirmasis originaliai ir patikimai mokslškai rod , jog « protestantin etika » savo laiku pad jo pl -totis « kapitalistinei dvasiai », tuo pa iu pakirto pagrindin Markso tez apie ekonominio veiksnio apsprendžiam j gali , vis d lto jo religinio patyrimo s voka buvo rasta per siaura ², tad ir jo pasau- l ži rin palyda neleido jam išlikti visai objektyviu mokslininku.

Antra vertus, nedalyvavusio studijuojamoj situacijoj mokslininko objektyvumas dažnai stokos betarpiškumo, kuris yra b tinas Gilesniam žvilgsniui problem . Istorikai, kaip žinome, vengia artimo ryšio su jautria situacija ir stengiasi steb ti iš perspektyvos. O tie tyrin tojai, kurie patys yra dabs tebedegamos situacijos, dažnai gali pasiduoti skaudžios patirties palydoms, nevengian ioms tendencingumo.

Kraštin s ši dviej pri jim savyb s yra ignorancija ir šališkumas. Pirmojo pri jimo atstovai dažniausiai yra turistai, lank

¹ Raymond Firth, *Elements of Social Organization*, Bostonas, 1961, 217 psl.

² Werner Stark, *Max Weber's Sociology of Religious Belief*, žr. *Sociological Analysis*, XXV (Spring, 1964), 41-49 psl.

Soviet Sąjungos, ir tie mokslininkai, kurie savo medžiagą semia lygiai iš abiejų šaltinių, atspausdinti šioje ir anoje geležinėje uždangos pusėje. Šis tariamai objektyvus pobūdis pri jį galima vadinti atokiuoju. Antrojo pri jį atstovai dažniausiai yra pagaliai ar ideologiniai konvertitai, kurie pažįsta situaciją iš vidaus, kurie savo kailių pergyveno ir kurių žinojimas yra intymus. Šio pobūdis pri jį galima vadinti *ketvirtojo matavimo* pri jį. Šio tyrimo autorius yra artimesnis antrojo pri jį šalininkams, ir tai ne tiek dėl to, kad jis tai būtų pasirinkęs, bet kad tokia jo buvo patirtis.

Ketvirtojo matavimo pri jį galima pavaizduoti šiuo pavyzdžiu. Išvaduokime sovietinį pilietį, sėdintį už rašomojo stalo. Trys stalo matavimai yra visiems žinomi. Jo aukštis, plotis ir ilgis yra susiję su jo paskirtimi: rašančiojo keliai turi išsitemkti pastalį, jo gais turi atitikti stalo aukštį ir t.t. Tačiau komunistinį jį visuomeninį trijų matavimų apibrėžimo gali nepakakti, nes ten esti svarbu, ar stalo savininkas gali rodyti, jog tas stalas nepažeidžia ideologinį komunizmo prielaidą. Pagal Markso darbo pertekliaus vertės dėsnius tas stalas gali būti, ar anksčiau yra buvęs, išnaudojimo objektu. Jei, pavyzdžiui, stalas buvo paveldas iš tėvų, kurie buvo laikomi buržuaziniiais išnaudotojais ar sigytas iš draugo mainais už dalį siuntinio, gauto iš užjūrinio giminaičio legaliu paštu, stalo savininkas jau būtų. Ir gali atsitikti, kad pilietis ne tik stalą praras, bet dar ir sirikiuos «veltį», «parazitą» bei «liaudies priešą» eiles, nežiūrėto, kaip labai jis tiktai liaudį myli. Tačiau ir yra ketvirtasis matavimas, savaime suprantamas iš vidaus, bet vargiai pagaunamas atokiajame pri jį.

II. Laisvės teorijoje ir praktikoje

Popiežiaus Jono XXIII enciklika *Pacem in Terris* pagrindžiai daugiau naudojasi atokiuoju nei ketvirtojo matavimo pri jį. Šventasis tvas tikintiesiems pataria atsargiai santykiuoti su tais, kurie yra šalia Bažnyčios: «... kad religijos ir moralės reikaluose jie niekad nepadarytų kompromiso. Tačiau tuo pat metu tegu jie būtų na paveikti supratimo ir atokumo dvasios ir tegu tai parodo linkdami lojaliai dirbti tiems tikslams, kurie savo prigimtimi yra geri ar vėda gerai»³.

Enciklika rodo Bažnyčios pastangas susiderinti ir prisitaikyti prie besikeičiančio laikų, kaip kad Vatikanas yra daręs per šimt-

³ Encyclical Letter of Pope John XXIII, *Pacem in Terris*, New Yorkas, 1963, 49-50 psl.

me ius politin je ir diplomatin je veikloje. Istorijos perspektyvoje tad ir šaltojo karo situacija, kuri ketvirtojo matavimo tyrin tojui yra lemiamai deginanti, gauna praeinamumo žymi, galin i pateisinti atokiojo pri jimo pirmavim .

Laisv yra pagrindinis šio tyrin jimo dalykas. Enciklikoj ji yra tik viena kit pagrindini tem eil je, kaip tvarka, taika, teisingumas, tiesa ir karitas (meil). Šios studijos tikslas yra patyrinti, ar yra pribrend s laikas keisti laisvojo pasaulio laikysen šaltojo karo situacijoj po to, kai velionis popiežius pabr ž skirtumo svarb tarp teorijos ir praktikos.

Aplamai krikš ionyb ir marksizmas teoriškai yra tiek prieštarauj , kad šioje plotm je ne manomas vaisingas dialogas, implikuoj s bet koki susipratim . Kitas dalykas, jeigu sovietinio marksizmo praktika ryškiai išsiskiria nuo teorijos. Tuo atveju tenka paieškoti minimali s lyg , kurios galint toki dialog tarp laisvojo pasaulio atstov ir atstov tos sistemos, kuri nukrypo nuo oficialiosios marksizmo dogmos.

Laisvojo pasaulio nuomon globalinei Rytu-Vakar tampai išspr sti suvokia du kelius: visuotiniu branduoliniu karu, kuris retai užsimenamas, ir derybomis. Kadangi pirmasis b das, neturint pakankam apsigynimo priemoni , vest pasaulio susinai kinim , tai lieka tik antrasis. Atrodo, kad ta pa ia kryptimi, besikoncentruojan ia ties dialogu, ieško tos pa ios problemos sprendimo ir pasaulin s ir dvasin s politikos centrai. Tyrin jant prasingo dialogo šansus, negalima aplenkti kito klausimo. Yra galimas dalykas, kad tarptautin politika dažnai pateisina keblias derybas bei sutartis tuo, kad jos yra, kaip anglo-saksai sako, veiksmingos (expedient). Bet ar tas pats principas tur t galioti ir Vatikano politikoj ? — teks atsakyti.

Šimtas penkiasdešimt devintas enciklikos skirsnis, atskiri s teorij nuo praktikos, sudaro šios temos branduol . Popiežius ia nedvejojamai išskiria «istorinius jud jimus, turin ius ekonominius, socialinius, kult rinius ar politinius tikslus » nuo « klaidingo filosofinio mokslo apie visatos ir žmogaus prigimt , kilm ir paskirti » ⁴. Šis išskyrimas galioja net ir tuo atveju, kai tie jud jimai kilo iš to klaidingo mokslo «ir dabar tebet sia kv pim iš to paties »⁵. Tuo b du tikintieji yra galinami eiti dialog su prieštaraujantiomis j gomis praktiškiems tikslams pasiekti, bendradarbiauti, kol tie jud jimai «sutinka su sveiko proto sprendimais ir yra teis t žmogiškosios asmenyb s sieki atbalsiai » ⁶.

* Ten pat, 50 psl.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat, 50-51 psl.

Be abejon s, šioje pastraipoje juntamas naujas tonas, skirtin-gas nuo ankstesni to paties popiežiaus ir jo pirmatak pareiški-m panašia tema.

Jau vien tai, kad *Pacem in Terris* buvo palankiai ar šiltai priimta ne tik paklusni ir liberali katalik , bet taip pat ir aplamai liberal , neutrali j ir net komunist , — išskiriant karin-g j arkikomunist rol vaidinan ius kinus, — rodo popiežiaus laikysenos kait . Antra vertus, konservatyvi katalik ir antiko-munistini sluoksni vertinimai yra šalti, jei ne kritiški. ia min -tini : prof. Robert Strausz-Hupe, Užsienio reikal tyrin jim Insti-tuto Pensylvanijos universitete direktorius, *National Review* ma-gazino redaktoriai ir bendradarbiai William F. Buckley, Jr., James Burnham, Will Herberg ir kiti.

Nors aukš iau min tos citatos iš enciklikos gali b ti suvoktos s ryšy su nepriimtina XIX amžiaus liberalizmo filosofija ir kai ku-riomis teigiamomis to jud jimo pas komis, yra daugiau ženkl , paremian i interpretacij , jog ia turime reikalo su dabartine koegzistencijos linkme. Popiežius palie ia aktualius bei degan ius šio laiko klausimus, kaip antai : branduolini ginkl bandymus, nusiginklavim , Jungtini Taut bendruomen , pažengusi ir atsi-likusi krašt bendradarbiavim , kolonij išnykim ir kita. Tai b tinai implikuoja santykius tarp tikin i j ir dabartinio komu-nizmo atstov . Dar ryškesni ženklai iškilo politin j veikloj ir diplomatinuose mostuose. ia min tini nepriklausomos Lietuvos ir Lenkijos atstov prie Vatikano status keitimai (pažeminimai) ir Chruš iovo žento Aleksandro Adžub jaus pri mimas paskiroje popiežiaus audiencijoje. Visi šie vykiai negali b ti išaiškinti atsi-tiktinumu. Jie tad yra liudininkai naujo v jo, kuris stipriai pa-p t tarp laisvojo pasaulio ir to, kuris yra vadinamas Soviet S junga.

Priimame savaime suprantam prielaid , kad pagrindinis susi-derinimo tikslas iš Vatikano pus s yra padr sinimas ir tolesnis religin s laisv s skatinimas už geležin s uždangos likusi tikin i j situacijose. Dabar pažvelkime, kiek religin s laisv s viltys gali išsipildyti realyb j. Priešpastatyta gamtai — pasyviajam pradui, laisv yra aktyvusis pradas. J galima apibr žti nebuvimu prie-vartos viešai ar priva iai reikštis. Visuomenine prasme John Court-ney Murray, S. J., apibr žia laisv kaip « pagrindin politin s tvar-kos princip » ir kaip « politin metod »⁷. Kokias šiaip suvoktos laisv s apraiškas pastebime Soviet S jungoje ?

⁷ John C. Mur ray, S. J., *Things Old and New in Pacem in Terris*, žr. *America*, 108 (1963.IV.27 d. nr.), 613 ir sek. psl.

Beje, žodžiai dažnai eina sau, o gyvenimas — sau. Laisv s žodis net ir šioje geležin s uždangos pus je turi nevienodus prasm s niuansus, vairuojan ius pagal anarchistinius, demokratinius ir autoritarinius polinkius. Antra vertus, m suose savaime aišku, kad visuomen je n ra ir negali b ti neribotos laisv s. Šiuo metu daugumas filosof , valstybinink ir socialini mokslinink sutinka, kad individin laisv turi b ti iš dalies apr žta valstybin s galios, nors tokio suvaržymo ribos n ra aiškiai nustatytos. Vidaus reikaluose konservatyvieji nor t išpl št individines teises valstyb s s skaita, o liberalai priešingai: siekt valstybin gali sutvirtinti individo s skaita. Ta iau nei vieni nei kiti nebando siveržti žmogaus s žin ir tik jimo, moral s bei pasaul ži ros srityse nevartoja prievartos ar smurto. Jungtin se Amerikos Valstyb se, pavyzdžiui, ir Bažny ios atskyrimas nuo valstyb s, dabar tap s kontraversiniu klausimu, galima aiškinti kaip nuolatin pastanga apginti religin s mažumos, taigi ir katalik , savarankiškas, kit nes lygotas kulto bei pasaul ži ros apraiškas, nors savo ruožtu tai stiprina sekuliarizm (pasaulietin orientacij), kuris graso kiekvienai religijai.

Ieškodami šiaip suprastos laisv s atitikmen ar pakaital Rytuose, neišvengsime staigmen . Liberali pažiurti tyrin tojai nusivils, o kiti apstulbs: atitikmenos skirsis ne tiek laipsniais, kiek r šimis. Tos staigmenos — tai kritimas sovietinio žodyno bal , kuri liberalieji sluoksniai gali pavadinti revoliucine, o konservatyvieji — prostitucine. Reikia didelio išradingumo, vaizduot s ir perversijos krašt pavadinti Soviet S junga, kai ten n ra soviet nei s jungos ; kalb ti apie « liaudies demokratij », kai liaudis neturi jokio balso ; piršti « taik » ir « koegzistencij », kai subversijos, mažojo karo (*guerilla*) ir teroro troika turima galvoje, ir t.t.

Panašiai komunist vartojama laisv yra vienas labiausiai piktnaudot ir piktnaudojam žodži . Okupuotame krašte išleistas *Dabartinis Lietuvi Kalbos Žodynas* (1954) štai kaip apib dina laisv ⁸: «Ne tariama nepriklausomyb nuo gamtos ir visuomen s d sni sudaro laisv , o ši d sni pažinimas ir tuo žinojimu pagr stas galimumas planingai priversti juos veikti tam tikriems tikslams ».

ia laisv yra apibr žiama prievartos s voka, kuri yra ne laisv s sinonimas, o priešyb . Taip suvokiama laisv pagrindžiai ir yra prievarta, neapr žta jokiomis ribomis ; ji neturi nieko bendro su laisve kaip pagrindiniu tvarkos principu ar metodu; ji

⁸ J. Bal ikonis ir kiti, *Dabartin s lietuvi kalbos žodynas*, Vilnius, 1954, 404 psl.

neturi nieko bendro su min toje enciklikoje implikuojama «laisv s sritimi, kurioje sieloms leidžiama žmoniškai kv puoti»⁹.

« Prievartin s laisv s » paradoksas veda gilesn praraj filosofin je marksizmo plotm je. Kaip žinome, Markso pagrindin premisa reikalauja, kad ekonominiai veiksniai yra apsprendži žmogišk j s mon . Jos apraiškas pastebime laikotarpio politin j organizacijoj, teis j, mene, literat roj, moksle, filosofijoj, moral j ir religijoj. Kadangi sovietin je sistemoje jau sp jo subr sti nuo vienos ligi dviej kart , taip sakant, idealaus komunistin s santvarkos ekonominio veiksnio takoje apspr st , tur tume pagal vadinamus geležinius istorijos d snius gauti numatomas išdavus: pakeist naujojo žmogaus s mon . Tokia s mon tur t nat raliai tarpti sisen jusioje komunistin je situacijoje ; « sovietinis žmogus » tur t m styti ir veikti, kaip tikimasi sovietin je sistemoje, ir nor ti bei džiaugtis savo nat raliai išplaukian ia veikla, kuri netur t n lašelio prievartos implikuoti. Ta iau cituotoji laisv s aptartos savajai visuomenei (ne kapitalistiniam užsieniui, kur reik t daugiau padailintos propagandos), pabr žianti prievartin i d sni vykdym , niekais paver ia pagrindin Markso tez apie ekonomin determinizm .

Kiekvienu atveju rusiškai komunistinio stiliaus laisv , ypa teoriniuose samprotavimuose propaguojama, neteikia vilties bet kokiam susiderinimui tarp Ryt ir Vakar .

Ta iau jei žodžiai eina sau, o gyvenimas — sau šiapus geležin s uždangos, jie gali skirtis ir anapus. Teoriniai receptai dažnai sud žta konkre ioj realyb j, tad ir « prievartin s laisv s » pritaikymas vairiose situacijose negali išvengti nuokryp , kurios n ra numatomos. Socialiniai mokslininkai tok teorijos ir praktikos išsiskyrim nagrin ja funkcijiniu poži riu. Pagal tai kiekviena institucija šalia numatom bei tikim funkcij (sieki , paskir i) turi ir nenumatomas. Kai kas jas vadina disfunkcijomis. Pastarosios yra veiksmingos ir gali b ti svarbesn s nei pirmosios. Šia prasme popiežiaus Jono XXIII teorijos ir praktikos išsiskyrimas net ir sovietin je situacijoje negali b ti apeitas negirdomis. Dabar perei sime iš teorin s plotm s praktin ir paieškosime Vakaruose suvoktos laisv s atitikmen sovietin je kasdieny je.

III. Val styb ir Bažny ia

Yra du patys bendriausi teologiniai poži riai pasaulio istorij : eschatologinis ir inkarnacinis. Jie apibr žia valstyb s ir bažny ios santykiavim . Pirmasis pagal Jean Danielou «prasideda

⁹ *Pacem in Terris*, 33 psl.

Senajame Testamente, kur Izraelio praeities istoriniai epizodai yra pristatomi kaip vaizdis to, kas vyksi laiko pabaigoje. Naujajame Testamente Kristus yra parodytas kaip k r s bei prad j s paskutini pasaulio dien režim ». Antrasis, pagal Paul Henry, S. J., yra užtinkamas «inkarnacijos teologijoje, prat stoj krikš ionio veikla. sik nijimu Kristus sutaik mus su m s žmogišk ja pad timi ir kvie ia mus padaryti iš šio pasaulio tikrai numatom j , pradži busimojo pasaulio »¹⁰. Pirmuoju poži riu krikš ionyb yra laikoma « antkult rine », kas neskatina krikš ionio « dalyvauti kult t roje ». Antrasis kaip tik j ragina b ti tos kult ros dalimi, kad pati kult ra b t pakreipta linkui Dievo karalyst s žem je.

Visos enciklikos pabr žia abu poži rius, ta iau *Pacem in Terris* atrodo labiau palinkusi « dalyvauti kult roje ». Netolimoje praeityje Bažny ia tur jo konkordat su nacionalsocialistine valstybe, kuri buvo viena iš brutaliausi totalistini valstybi . Panašus klausimas gal jo ir tur jo kilti ir popiežiui Jonui XXIII : argi negal t Bažny ia ko nors laim ti dialogu, derybomis ir sutartimis su kitu beatodairinio totalizmo atstovu, Soviet S - junga ?

Atsakydami š ir kitus aukš iau iškeltus klausimus, pateiksime konkre i duomen iš okupuotos Lietuvos. Kadangi religin s laisv s aspektas yra labiausiai privatus ir netur s tiesiogini ryši su politiniais, ekonominiais bei kitais raiškiais sovietin s sistemos veiksniais, jame galima tik tis surasti daugiau aplamai galimos laisv s apraišk . Jas kontroliuoti yra daug sunkiau. Tuo tarpu kiekviena tautinio, politinio ar ekonominio savarankiškumo apraiška gali b ti papras iausiai pakaltinta kontrarevoliucija, tad ji tampa efektingiau slopinama.

Soviet S jungos konstitucijos paragrafas, garantuoj s religijos laisv , praktiškai garantuoja religijos persekiojim . Nes « religinio išpažinimo » laisv ten pat yra kvalifikuota « ateistin s propagandos » laisve. Pastaroji jau neturi joki varžt . Tai matome abiejuose — stalininiame ir postalininiame okupuotos Lietuvos gyvenimo laikotarpiuose.

Pirmasis pokario laikotarpis (ligi Stalino mirties 1953) yra charakteringas gaivalingu, brutaliu ir beatodairiniu j g nukreipimu prieš Katalik Bažny i , dvasininkus bei vienuolijas. N ra tiksli duomen , kiek buvo uždaryta bažny i , užmušta ar kalinta ir deportuota kunig , nei kiek j b go nuo persekiojim .

¹⁰ Cf. J. Dani lou, *The Lord of History*, 148 psl., cituota iš J. M. Connolly, *The Voices of France*, New Yorkas, 1961, 141 psl. ; P. Henry. S. J., *Christian Philosophy of History*, žr. *Theological Studies*, 13 (1952), 432 psl., cituota ten pat, 150 psl.

Žinoma, kad visos vienuolijos buvo uždraustos (uždarytos), taip pat ir visos koplyčios; tuo metu kraštas neteko vieno trečdaliao kunigų ir žymios dalies bažnyčių; iš keturių, buvo leista veikti tik vienai kunigų seminarijai su apraiztu klierikais skaičiumi¹¹. Tikintieji turėjo pakelti plačiąsias mokesčius sovietinei valdžiai už bažnytinius patarnavimus; tarnautojai turėjo šalintis nuo viešų religinių prievolių atlikimo, kad neprarast tarnybos. Antireliginės propagandos laisvė reiškė laisvę tapatinti dvasininkus su nusikaltėliais ir prostitutėmis, juos plačiai ir šmeižti iš piršto išlaužtais argumentais ir be teisės pakaltinamiesiems gintis. Ta pati laisvė leido valdžiai naudotis reikalingais ištekliais mąginti steigti vadinamą «patriotini kunigų» judėjimą. Taip išoriniu smurtu ir išvidinomis dalybomis bandyta paklupdyti bažnyčią Lietuvoje.

Tik por metų užtruko šioks toks atlydis po Stalino mirties. Antrasis religinio persekiojimo laikotarpis prasidėjo 1957 m. ir tebesitęsė ligi šių dienų. Naujieji antireliginio judėjimo autoritetai pripažino ankstyvesnę kovos klaidas. Esant fiziniams smurto priemonėms dvasininkus priartindavo prie kankinių ir nesusiulpino tikinčiųjų atsparos. Norėdama išstumti religines apeigas, komunistų partija, šalia senųjų, griebsi naujų priemonių. Pirma, vedė valstybines vardynų ir vedėybų ceremonijas, kai savo pasekėjus laidojimu jau senokai valdžiarėpinosi. Ilgainiui tos ceremonijos gali išvirsti neatsiejama sekuliarinės valstybės religijos dalimi. Antra, senasis brutalumas tapo apdengtas legalumo šydu. *Komjaunimo Tiesa* (1962.8.14) skelbia «liaudies teismo» sprendimą, kuriuo Irena Micpovilaitė «už religinį jaunimo luošinimą» (katekizmo mokymus) buvo nubausta keturiais metais kalėjimo. *Tarybų Mokytojas* (1962. 9.13) pateikia žinią, jog «Vilniaus Švietimo Skyrius iškilus Spalio rajono liaudies teisme bylą atimti Bluzmanams tarybų teisės, nes motina kaip adventiste švenčia šeštadienį, o tarybų neryžtingas kovoti su motina»¹².

Religinė priespauda tarsiama nemažjančiu uolumu, panaudojant ne tik subtilesnes, bet ir prastines priemones. Paminklini Trijų Kryžių susprogdinimas Vilniuje pirmajame laikotarpy palyginamas su nesenu Meškūnų Kryžių kalno sužemeulyginimu.

¹¹ Paskelbti to laikotarpio religinio persekiojimo duomenys nėra patikimi ne vien dėl to, kad trūksta tiksliai žinių, bet ir dėl tendencijos lietuvių šaltiniuose padidinti komunistinio genocido aukų skaičių bei nuostolius, kad laisvasis pasaulis greičiau reaguotų prieš tarptautinį grėsmę. To neišveng ir viena iš geresnių studijų, vertė paminėti: Vytautas Vaitiekėnas, *Genocide Against the Roman Catholic Church in Lithuania*, žr. *The Baltic Review*, 2-3 nr., 1954 m. birželio mėn., 54-68 psl.

¹² Cf. Vytautas Vaitiekėnas, *Lietuva okupacijoje*, žr. *Laisvė*, 1963 m. birželio nr., 26 psl.

prasta, kad bažny ios uždardomos, tik yra daugiau rafinuotumo, kai duodamas retas (vienas iš dviejų) leidimas pastatyti naują bažny i Klaip doje, ir po to ji nacionalizuojama (es bažny ia « nelegaliu » b du sigyta). prasta kunigus persekioti, tik yra galima j atsikratyti ir negarsinamu b du, kur naudoja kulto reikalams komisaras. To pas koje dabar yra trys r šys kunig : 1) tur komisaro leidim eiti kunig pareigas, 2) tur leidim eiti kunig pareigas, bet be teis s užimti atsakingas pareigas ir 3) netur leidimo nei teis s eiti bet kokias dvasininko pareigas. Pastarosios r šies kunig skai ius did ja ¹³.

Kai kurie prievartos veiksmai negali b ti išaiškinti marksistiniu racionalumu, nes juose vyrauja rusiškojo šovinizmo užgaidos. Rusiškasis komunizmas yra ypatingai jautrus tiems religiniams simboliams, kurie yra susij su tautiniais. Jis nepakent paminklini krašto kryži viešumoje, jis išveždino Žagar s Barbaros Umiastauskait s palaikus, kuri lietuviškosios liaudies yra laikoma švent ja; iš tebeveikian i bažny i altori jis išpl š šv. Kazimiero paveikslus. Pastarasis yra vienintelis lietuvi kilm s šventasis, laikomas tautiniu Patronu, kuris pagal liaudies sitikinim 1654 m. kovoje su «maskoliais» stebuklingai pagelb jo Lietuvos kariuomenei sumušti prieš .

Kiekvienu atveju pateiktieji duomenys rodo religinio persekiojimo t s , kuri leidžia padaryti išvad , jog antireligin s politikos vykdymas okupuotame krašte nepalieka vilties laisv s daigams tarpti. Oficialioji partijos linija kitokia ir negal t b ti. Ta iau, kaip min jome, formali sistemos organizacija, implikuojanti regim j funkcij , nesutinka su neformali ja, apsprendžian ia didžiul s žmoni dalies tarpusavio santykius ir implikuojan ia nenumatom funkcij . Dabar atsigr šime tuos padarinius, kuri oficialioji politika nesitiki ir nepageidauja, bet kuri išvengti negali.

Net ir « respublikiniuose » laikraščiuose, kuri žinios yra labiau cenz ruojamos nei rajoniniuose, retkar iais skaitytojas užtinka kok nors reporter , kuris nuplaka kolchozo pareig nus už tai, kad jie « apsileid pareigose »: kam leid išnuomoti kolchozo sunkvežim maldininkams, vykstantiems tolimos parapijos atlaidus ? Kitas reporteris ieško kaltinink partijos ar pareig n tarpe: kas nepasteb jo, jog kažkoks jaunas kunig lis žaidžia su jaunimu aikšt je, pagelbsti sutaisyti motocikl ir tuo patraukia jaunuolius bažny i .

Tokio «apsileidimo pareigose» priežastys n ra atsitiktin s. Nebent pati gilioji to reiškiniu esm , griaunanti filosofinius sovie- ¹³

¹³ J. Savasis, *Kova prieš Diev Lietuvoje*, Putnam, Conn., 1963, 88 psl

tinio režimo pagrindus, n ra pa i komunist ap iuopiama. Taciau dalinis paaiškinimas yra pateiktas (1961.5.21) Vilniaus radijo komentatoriaus žodžiais : « ... Tikrai keista, kad dažnai net ateistai leidžia savo vaikus pakrikštyti bažny ioje. Jie pasiduoda davatk takai, nusižemina prieš prietarus ... Tas leidžia žmon ms manyti, kad ateistai tik dedasi es tokiais, o tikrumoje galvoja kitaip, jei krikštija savo vaikus ».

Be abejon s, toks atviras prisipažinimas implikuoja, kad, jei ateistai taip « apsileidžia », juoba eiliniai pareig nai ir mas s « tarybini pilie i » netiki « prievartine laisve », režimo reikalaujama, o patys vadovaujasi ir kitiems netrukdo elgtis pagal tradiciškai suvokt prigimtin teis .

Yra ir daugiau retai užtinkam duomen , liudijant i , kad paskiri pareig nai, ir ne lietuvi kilm s, taip pat nepaneigia prigimtin s teis s. Neseniai paskelbtuose aplietuvintos vokiet s Irikos Našli nait s atsiminimuose iš jos pergyvenim Lietuvoje, šalia klaiki siaubo vaizd , yra ir ret pragiedruli . Ji aprašo, kaip eilinis rus kareiv lis gina j nuo aukštesnio laipsnio užpuoliko; kaip rusas NKGB kapitonas mini Dievo vard , kad tai paiai moteriai pavykt surasti but ; kaip žydas, NKGB viršininkas, susigraudin s savo ir kit taut likimu, nuoširdžiai pataria : « Dirbk pašte, tik ne telefoniste, nes, žinai, ia reikia ištikimo žmogaus. J s gausite iš ia išvažiuoti. ia jums neduos ramyb s, ypa m s tautyb s žmon s, ia niekas neklausia nekaltyb s : žmon s pilni keršto, ia kapai, ia dar kraujas nenusiplov s. J s jauna, jums reikia gyventi »¹⁴.

Turint galvoje, kad ši moteris savo vaikyst je buvo « hitlerjugendo » nare, kad nesek savo t vo komunisto p domis, o tapatino save su vietiniais lietuviais, netik dama nei fašizm nei komunizm , kad režimas jai negal jo atleisti jos praeities ir niekad nepaliko jos ramyb je, — išskirtina paskir komunistin s sistemos pareig n laikysena išnyra iš žiaurios ir pilnos neapykantos tikrov s kaip gaivus ir nenumaldomas žmoniškumo dvelktel jimas. Tik kaip sunku tokias apraiškas sprauti dogmatiškus marksizmo r mus pagal etiket : *Made in the Soviet Union!*

IV. Išvados

Kaip mat me, nors ir nepalankiausiose, gniuždaniose s lygose tikintieji n ra galutinai apspr sti oficialiosios teorijos bei jos vykdytoj . Teorin s implikacijos nesutinka su praktin mis. Tad palik

¹⁴ Irika Našli nait , *Klaikaus siaubo repl se*, žr. T višk s Žiburiai, 1964.3.15 dienos numeris.

nuošal je teorinius marksizmo postulatus, kurie neturi nieko bendro su laisve, kaip ji yra suvokiama Vakaruose, galime koncentruotis ties praktiniais aprašais religijos laisvės aprašymais už geležinį uždarą: ar jos neimplikuot pagrindo Rytu-Vakar dialogui?

Vis pirma tai yra kiekvienas vaivšingas dialogas yra reikalingas tam tikrai minimaliai lyg ; kitaip jis liks beveriu. Bene esminis tokia lygia yra tam tikras « viešasis sutarimas » (*public consensus*), kuris privalo būti bendras ir galiojantis, t. y. susijęs su susitarimo šalis lygiai. Pluralinį Jungtinių Amerikos Valstybių visuomeninį tokį « viešą sutarimą » J. C. Murray, S. J., suvokia kaip « moralinį suvokimą » ir kaip « nesulygotą principą », kuris pajungia spręsti dalykus, susijusius su « tikslais ir priemonėmis »¹⁸. Mažai mažiausiai tai implikuoja pakankamai orumo (*dignity*) ir nuoširdumo aptarti situaciją nedviprasmiškoms savyboms, išplaukiančioms iš neišvengiamo protavimo išdava. Šios « viešojo sutarimo » savybės galioja visose Vakarų visuomenėse; tik jos vienos gali užtikrinti pasisekimą ir tarpautiniame dialoge.

Toksai « viešasis sutarimas » savaime, be jokio formalaus susitarimo egzistuoja tarp didžiosios gyventojų dalies ir žemesniųjų pareigūnų okupuotoje Lietuvoje; dažnai pastarieji religinio situacijai žiūri abejingai, « pro pirštus », jei jau patys netiki Dievą. Dažnai ir tie, kurie yra pareigojami atlikti antireliginį propagandą paskaitomis bei straipsniais, tai daro atkištinais, atbulai ranka. Aplamai tad prieiname prie išvados, jog neformaliame visuomenės santykiavime yra ryški religijos laisvės pakanta kaip būtina tradicinio « viešojo sutarimo » pasaka. Tai yra toks « sutarimas » negaliojantis tarp tos pat didžiosios gyventojų dalies ir aukštesniųjų pareigūnų, ypatingai oficialiame visuomenės gyvenime. Pastaraisiais atvejais kiekviena situacija yra spraudžiama siaurai dogmatiškais « priverstinis laisvės » rėmus ir sprendimai vykdomi beatodairiškai arba geidiškai. Neformalus santykiavimas, saistomas « viešojo sutarimo », yra daugiau ar mažiau paremtas prigimtine teise, kai formalus santykiavimas yra pagrįstas « veiksmingumo » principu, pagal kurį visokie veiksmai ir visokios priemonės yra laikomos geromis, jei jos stiprina komunistų partiją, ir tai yra taip pat laikoma moraliai teisinga. Šiomis slygomis tad, stokojant « viešojo sutarimo », joks dialogas negali būti vaivšingas. Priešingai, Vakarams tebesilaikant nesamojo «viešojo sutarimo», o Rytams tebevertojant dvigubus standartus moralis, laisvės ir ki-

¹⁵ John C. Murray, S. J., *We Hold These Truths*, New Yorkas, 1960,

toms s vokoms, dialogas tik dar labiau sujauks situacij ir nuvils tuos, kurie manosi turi bendr « sutarim ».

Kad iš tikr j n ra b tinos dialogo s lygos —«viešojo sutarimo» tarp Ryt ir Vakar , galima pajusti iš tos nuotaikos, kuri vyravo pirmajame charakteringame Kremliaus ir Vatikano atstov susitikime *Pacem in Terris* metais. Tai buvo Vatikano antrojo visuotinio Bažny ios susirinkimo metai, kai min tas Soviet S jungos derybininkas Aleksandras Adžub jus vizitavo popieži ir siek sutarties. Beveik lygiagre iai kitos dvi delegacijos iš okupuotos Lietuvos atvyko ar buvo atsiustos Rom . Kaip suvažiavimo dalyvis vysk. Vincentas Brizgys praneša, pirmoji delegacija visuotin susirinkim susid jo iš šeši kunig ir dviel tariam korespondent . O antroji, vadinamoji «katalik delegacija» buvo sudaryta iš septyni kunig ir keturi pasaulie iu¹⁶. Tik vienas kunigas iš pirmosios grup s buvo iš tikr j Vatikano kviestas susirinkim . Tariamoji « katalik delegacija » negavo n audiencijos pas popieži , tad netur jo progos atlikti sovietinio režimo misijos — paveikti Švent j Sost nauj vyskup paskyrimo reikalui. Aplamai abiej delegacij sudarymas ir pasiuntimas buvo pagrindinai atliktas pagal «priverstin s laisv s » princip , nors buvo bandoma sudaryti sp dis, jog ir už geležin s uždangos esama «viešojo sutarimo » tarp valstyb s ir Bažny ios. T dviel grupi lankymosi metu Romoje galima buvo tik tis didesn s laisv s, ypatingai neformaliame dalyvi santykiavime. Bet vyko priešingai: abi grup s rod tiek daug atsargumo, rezervuotumo ir sitraukim kiaut , kad nebuvo abejon s, jog didysis brolis, George Orwellio pagarsintas, nuženg ant Romos. « Priverstin s laisv s » apraiškos negal jo b ti nustelbtos alyvos šakel s, kuri sovietinis atstovas oficialiai ties laisvajam pasauliui tuo pat metu.

Dabartin valstyb s (Rytai) ir Bažny ios (Vakarai) santyki tampa yra panaši t , kuri prieš ger tuzin met buvo susikristalizavusi nacionalsocialistin s Vokietijos dominuojamoj Europoj ir kuri tur jo apspr sti popiežius Pijus XII. Atokiojo pri jimo prie dialogo šalininkai ras paramos tose išdavose, kurios gavo si pastarajam popiežiui pasirinkus vadinam j mažesn blog iš dviel . Jis veng tiesiogiai ir viešai pasmerkti Hitler ir tuo, atrodo, išgelb jo daugiau žmoni , katalik ir žyd , nei kitu pasirinkimu, kuris po keliolikos met v lavimosi buvo sugestionuotas Rolf Hochhuto *Vietininku*. Šiais sumetimais dialogas tarp Soviet S jungos ir Vatikano, kv ptas *Taikos Žem je*, gali atrodyti kaip mažesnis blogis.

¹⁶ V. Brizgys, *Iš Bažny ios visuotinio susirinkimo*, žr. *Draugas*, 1964. I.8 ir 9 d. numerius.

Ketvirtojo matavimo šalininkai laiko dialog ir sutartis tarp dviej bendruomeni su nesamu «viešuoju sutarimu» niekin mis, kaip j neatšaukiama patirtis parod . Jie numato ne tik toki pastang beprasmiskum , bet ir dar blogiau : gras žalos, kuri kyla Vakarams priimant komunist konspiracijos šulus, suteikiant jiems vienašališk prestiž bei status ir tuo pa iu užantspauduojant « prievartin s laisv s » *status quo* už geležin s uždangos. Antra vertus, jiems neatrodo, kad tiesiogis ir tikslus « prievartin s laisv s » pasmerkimas iš Vakar pus s b tinai nuvest tikin iuosius gilesnes katakombas už geležin s uždangos.

Je žemiškoji pasaulin valdžia randa Rytu-Vakar dialogo s lyti veiksming , ji gali tai pateisinti tarptautin s politikos ir diplomatijos b tinybe, kuri gali neimplikuoti moralinio užsiangavimo. Ta iau susiduriant su situacija, kurios negalima apibr žti moraliai neutraliais žodžiais, dvasinei valdžiai gali tekti sustoti ties neperžengiamu kalnynu.

Vaisingam ir reikšmingam dialogui tarp Ryt ir Vakar laikas ligi ši dien n ra pribrend s. Tai implikuoja, kad šiuo metu n vienas iš dviej keli — nei branduolinis karas, nei derybos — negali išspr sti globalini problem .

Pr of . Dr . Ant anas Must eikis

D'Youville College, Buffalo, N. Y., J. A. V.

Priedai

I. Bažny ios ir kopl y ios laisvoje ir okupuotoje Lietuvoje

	1940 m.	1960	1962	1964
Kauno arkivyskupija	156 (84) ¹	127	127	126
Telši vyskupija	142 (50)	129	125	125
Panev žio vyskupija	125 (82)	122	120	120
Vilkaviškio vyskupija	99 (12)	83	83	83
Kaišiadori vyskupija	68 (36)	60	60	60
Vilniaus arkivyskupija	118 (50)	79	80	79
Klaip dos prelatura	8 (10)	9	9	9
	716(324)	609	604	602

¹ Skliausteliuose pažym ti numeriai nurodo kopl y i skai i ; po 1947 m. visos kopl y ios buvo uždarytos.

II. Kunigai ir klierikai laisvoje ir okupuotoje Lietuvoje

	Kunigai				Klierikai
	1940	1960	1962	1964	1940
Kauno arkivyskupija	298	200	195	195	152
Telši vyskupija	238	194 ¹	190 ¹	171 ¹	83
Panev žio vyskupija	236	182	180	169	—
Vilkaviškio vyskupija	214	148	150	150	62
Kaišiadori vyskupija	101	91	90	80	—
Vilniaus arkivyskupija	184	115	110	104	128
Klaip dos prelatura	9 ²				
Vienuolij kunig	168 ³	—	—	—	141
	1448	930	915	869	566 ⁴

¹ skaitant ir Klaip dos prelat ros kunigus.

² Šis kunig skai ius buvo 1939 m., kai Klaip dos kraštas priklaus Lietuvai.

³ 1947 m. visos vienuolijos uždarytos: vyr 37 vienuolynai, moter - 85 ; visos vienuolijos tur jo 1733 narius.

⁴ Kunig seminarij išliko tik viena Kaune; 1964 m. joje buvo 26 klierikai.

COEXISTENCE AND RELIGIOUS FREEDOM

by

Antanas Musteikis, Ph. D.

Chairman, Department of Sociology

D'Youville College, Buffalo, N.Y. 14201, U.S.A.

Summary

The encyclical *Pacem in Terris* manifests the efforts of the Church to the changing times, as the Vatican has done in its political and diplomatic activities throughout the centuries. In it Pope John XXIII touches actual or burning questions, such as testing nuclear weapons, disarmament, the commonwealth of all nations, the disappearance of colonies and the like. The fact that *Pacem in Terris* has been favorably and warmly accepted, not only by docile and liberal Catholics, but by liberals, neutralists, even communists (with the exception of belligerent Chinese), indicates the change in papal attitudes. The proposed *aggiornamento* is interpreted as a lead to an involvement in the present cold war situation and to the building of bridges between the East and the West. The ground for the involvement could be found in the one hundred fifty-ninth article of the encyclical that differentiates between theory and practice. The distinction made refers to "false philosophical teachings regarding the nature, origin and destiny of the universe and of man" and the "historical movements that have economic, social, cultural or political ends", even if "these movements have originated from those teachings and have drawn and still draw inspiration therefrom".

Sociologists have ample data to prove the truthfulness of the above statement in their terms of manifest and latent functions, or dysfunctions. However, the purpose of this inquiry is to verify how valid is the new wind of *aggiornamento* for religious freedom in the present accommodation between the East and the West. The data for this study were taken from Lithuania which is called "a union republic." The term freedom may be appropriately defined from Dictionary of Contemporary Lithuanian Language, published by governmental press in Vilnius, the capital of the country, which essentially is as follows:

"What makes freedom is not alleged independence from natural and social laws but knowledge of those laws and the ability based on that knowledge to planfully coerce society to serve certain ends".

(This definition is corroborated by other dictionaries published in the Soviet Union).

Even if the term freedom, on this side of the iron curtain, may have different nuances according to more or less anarchistic, democratic or benevolently authoritarian connotations, its limits would not curb the rights of individuals. Nobody would lawfully interfere with human conscience or use coercion in the field of beliefs, morality or Weltanschauung. In comparison we may conclude that the East defines freedom by coercion and the West, by lack of restraints.

Religious freedom guaranteed by the Soviet Constitution practically insures religious persecution. Officially the freedom of "religious worship" is qualified by the opposing freedom of "atheistic propaganda", and this latter freedom has no limits. Actually it means freedom to identify the clergymen (who happened not to be imprisoned or deported to the so-called corrective labor camps) with criminals or prostitutes with impunity; the same freedom allowed huge resources of the state to be used for the confusion of the Church by originating and furthering the "patriotic priest" movement, anti-religious ("scientifico-political") publications, etc. Since 1955 a new policy toward religious freedom admitted the faults of the previous governmental policy with regret that the arbitrariness and physical violence against the clergymen made martyrs out of them. Now the same ruthlessness was given a more sophisticated and subtle cover: institution of state services to displace those of the Church; persecution given legal veneer (i.e., the "court of the people" sentences a girl to four years imprisonment for teaching Catechism).

On the other hand, average officials are not eager "to coerce society" in religious matters. In soviet newspapers occasionally the reader comes across a reporter whipping some kolkhoz officials for neglect of duty by allowing the faithful to lend a truck which made possible a pilgrimage to a church festival in a distant vicinity and the like.

Neither Marxian theory nor soviet practice allows either religious freedom or freedom in general, behind the iron curtain. Whatever manifestations of religion continue in Lithuania are against the official policies of the government and exist inspite of persecution. This happens at the time when soviet representatives engage in conferences honoring the papal encyclical. The time for a fruitful dialogue between the East and the West is not yet ripe. There are no minimal condition, for it. At least we lack a "public consensus" as to the rules of the game. The perverted communist meanings of such terms like freedom, peace, treaty, negotiations and many others render the proposed aggiorramento in the relationships between the East and the West meaningless.